

Monitorovací systém problémových projevů chování

PhDr. Jana Zapletalová

V průběhu každodenní práce se žáky a studenty se psychologové, speciální pedagogové, výchovní poradci i třídní učitelé ve školách často setkávají s problémy, které ovlivňují kvalitu školního výkonu dítěte. Často je závažnost řešených problémů důvodem ke kázeňským opatřením, nebo na střední škole i vyloučení studenta ze školy.

K nejčastějším problémům patří neprospěch, záškoláctví, problémy v kolektivu spolužáků (nesnášenlivost, arogance, agrese, šikana), stále častěji se objevují i problémy se závislostmi, problémy se vztahy k vrstevníkům i k dospělým, v adolescenci se pak objevují i velké problémy se sebepojetím a hodnotovou orientací.

Učitelé i rodiče se v okamžiku zjištění problému obracejí většinou na další odborníky, od kterých se očekává rychlé řešení nastalého problému. Tato situace je tak častá a typická, že většina odborníků (především psychologů, pedagogů, psychiatrů a dalších specialistů) se pousměje a snaží se vysvětlit, že práce s „problémem“ dítěte se nedá vyřešit ze dne na den. Jednou z příčin je také to, že se dostavujeme k odborníkům se svými problémy a starostmi až v době, kdy jsou ve stádiu dlouhodobého trvání a hledání nápravy je o to náročnější.

Co mohou dělat s touto situací učitelé, třídní učitelé, výchovní poradci, školní metodici prevence nebo v posledních letech na školách působící školní psychologové? Ukazuje se, že se mohou podílet na předcházení a včasném odhalování některých problémů, protože většina učitelů je zároveň dobrými pozorovateli. Nutí je k tomu charakter práce učitele, každodenní kontakt s dítětem, postřehnutelné proměny v chování dítěte i v jeho školním výkonu. To, co je velmi důležité, je jakási „seriálovost“ práce s dítětem. Každý učitel pracuje s celou třídou, má před sebou děti, které vidí v procesu každodenní práce i proměn. Třídní učitelé navíc rychle registrují změny ve školní docházce, které jsou často signálem počínajících problémů.

Většina problémů se žáky je zásadním způsobem řešena v prostředí škol na pedagogických radách, tyto se obvykle konají jedenkrát za čtvrt roku (školního). To vede k tomu, že například informace o neprospěchu nebo o špatné docházce jsou předkládány k řešení často v době, kdy se problém, potíže žáka dostal již do stádia, kdy hledání řešení, nápravy nebo pomoci je velmi

nesnadné. Na těchto pedagogických radách přitom zaznívá celá řada připomínek k chování a výsledkům žáků i celých tříd.

Jako školní psycholog na střední škole jsem se pravidelně účastnila pedagogických rad. Postupně jsem registrovala stížnosti učitelů, které se opakovaly a měly vztah k problémům jednotlivých žáků i celých třídních kolektivů.

Problémy se nejčastěji vztahovaly k poruchám chování, vztahovým problémům, problémům spojeným se studijními předpoklady a schopnostmi žáků, které se sekundárně projevovaly v neprospěchu a často i v záškoláctví. Postupně vznikl tzv. „monitorovací systém problémových projevů chování“. Okruh problémů, se kterými je možné na základě práce se systémem pracovat, je velmi široký, ale vždy je třeba odlišit, kdo bude hodnotitelem a konečným řešitelem sledovaných jevů.

Jiné budou odborné schopnosti a možnosti školního psychologa, výchovného poradce, školního metodika prevence nebo třídních učitelů. Cíl je však pro všechny stejný - v rámci svých odborných kompetencí předcházet vzniku problémů spojených se školní docházkou (neprospěch, záškoláctví) a hledat včasné řešení a cesty k nápravě u dalších problémů, které se mohou v průběhu školní docházky projevovat.

Co je monitorování a monitorovací systém ?

Monitorováním rozumíme sběr a systematické uspořádávání informací a dat od různých skupin ve škole (pedagogové, rodiče, žáci).

Kvalitní monitorování se realizuje monitorovacími nástroji, před jeho zahájením je třeba znát odpovědi na následující otázky:

1. Proč monitorovat ?
2. Které skupiny by měly poskytovat informace ?
3. Jaké subjekty by se měly monitorovat ?
4. Jak by se mělo monitorovat ?

Proces monitorování problémového (rizikového) chování ve školním prostředí má význam zejména pro práci s jednotlivcem, ale také se skupinou (třídou) a celým systémem školy.

Vytvoření monitorovacího systému může ovlivnit:

- Plánování aktivit, identifikace problémových oblastí, plánování cílů ve vztahu k dlouhodobému plánování
- Evaluace a zkvalitňování aktivit
- Banka materiálů
- Informace o kvalitě realizovaných aktivit
- Implementace aktivit
- Trendy změn
- Možnosti porovnání

Monitorování lze provádět standardizovanými nástroji (např. Gantovy tabulky), formou šetření, prací s ohniskovými skupinami, strukturovaným interview, porovnáváním s národními a nadnárodními daty.

Monitorovací systém problémových projevů chování je tvořen tabulkou s nejčastěji se objevujícími projevy v chování žáků, které je možné zaznamenávat v průběhu vyučování a pobytu dítěte ve škole. Tabulka postihuje projevy poruch přizpůsobení a sociální maladaptace, projevy úzkosti a školní deprese, agresivity a poruch chování. Sleduje i projevy chování, které mohou být signálem lehké mozkové dysfunkce, specifických poruch učení, které se často projevují v neprospěchu dětí. Dále zaznamenává příznaky drogových závislostí a s tím spojených somatických potíží.

Jedná se tedy především o záznam takových projevů v chování, které bychom mohli označit za signály vzniku některých závažnějších problémů u jednotlivých žáků i celých školních tříd. Tyto projevy chování zaznamenávají vyučující v průběhu své práce se žáky, jedná se tedy o **strukturované pozorování příznaků**, které chápeme jako **objektivně pozorovatelné manifestace poruch**. Nejedná se pouze o poruchy s primárně patognomickým podkladem, ale i o poruchy, které mohou být pouhým signálem počínající změny ve vývoji vztahů dítěte k sobě samému i k jeho nejbližšímu okolí, v rodině i ve škole.

Práce s tabulkou monitorovacího systému je založena na **přímém pozorování**. Závažnost pozorovaných příznaků je ovlivněna jejich frekvencí a druhem. Některé příznaky nejsou statické, ale mění svoji intenzitu i v závislosti na okolnostech. Stejně příznaky mohou být pak signálem různých problémů. Kvalita práce se systémem je tedy ovlivněna i **subjektivitou pozorovatele**, je proto důležité, aby jeden subjekt pozorovalo více pozorovatelů, a jejich závěry pak mohl zpracovávat další nezaujatý pozorovatel.

Monitorovací systém lze přizpůsobit potřebám konkrétní školy. Může být zacílen podle aktuálních problémů dané školy a registrovat například pouze projevy, které mohou signalizovat neprospěch a záškoláctví žáků.

Jiná varianta předpokládá, že je monitorovací systém součástí pedagogicko-psychologického programu školy a sleduje širší spektrum možných problémových projevů chování. Školy, které si vytváří programy preventivních aktivit, je obvykle doplňují i o aktivity všech členů pedagogického sboru, třídních učitelů, metodiků prevence a výchovných poradců, které jsou orientovány na vytvoření bezpečného a podnětného zázemí pro práci celého systému školy. V těchto školách se vytváří dlouhodobé koncepce práce se žáky a monitorovací systém problémových projevů chování jim pomáhá v předcházení těmto skutečnostem.

Výhodou systému je dlouhodobé zaznamenávání rizikových projevů chování všech žáků školy, které vede k **včasnému odhalování** možného problému a k jeho bezodkladnému řešení, a to nejen u jednotlivého žáka, ale i celé třídy nebo školy. Systém přispívá k maximální možné prevenci negativních projevů chování v prostředí školy. Výhodou systému je také jeho variabilita v souladu se specifiky dané třídy, školy nebo regionu.

Systém umožňuje, aby škola **dlouhodobě monitorovala** nejčastější příčiny problémového chování svých žáků. Umožňuje do jisté míry sledovat i účinnost prováděných preventivních opatření v rámci dlouhodobých efektů této preventivní činnosti.

Zkušenosti se systémem

Systém byl ověřován na jedné SOŠ v Praze po dobu 6 let. Průměrný počet studentů byl 700. Celkem bylo do práce se systémem zahrnuto 4800 dětí. Ve škole pracovalo okolo 50 vyučujících. Se systémem pravidelně z těchto padesáti vyučujících pracovalo 35 vyučujících. Věk studentů se pohyboval od 14 let do 23 let.

Vyučující nejčastěji zaznamenávali problémy spojené s neprospěchem, s absencemi omluvenými i neomluvenými. Systém postihoval i příznaky šikanování, zejména vyčleňování žáků z třídních kolektivů.

Pomáhal také v registrování příznaků uživatelů „lehkých drog“ (např. marihuany).

Za dobu používání systému ve škole klesal výskyt záškoláctví (o 40%), snižoval se neprospěch (o 37%). U neprospěchu se snižování jeho míry dosáhlo také pravidelnou edukační terapií s neprospívajícími. Projevy šikanování se výrazně snížily až o 60%. Toho

bylo dosaženo i v součinnosti s prováděním pravidelného monitorování sociálního klimatu školních tříd. Systém umožňoval registrovat i problémy chování, které byly ovlivněny úzkostí, depresí, psychiatrickými diagnózami atd.

Postupně byl monitorovací systém ověřován i v prostředí ZŠ, kde se také potvrdila jeho účinnost a opodstatněnost. Po dobu 6 měsíců byl ověřován na ZŠ s 650 žáky. Učitelé rychleji pracovali s údaji o absencích, neprospěchu a maladaptaci žáků.

Školní psycholog pak postupně pracoval s vytipovanými dětmi, u kterých se objevovaly problémy, které se většinou manifestovaly jako neprospěch nebo nárůst absencí a to jak omluvených, tak neomluvených.

Tam, kde ve školách nepůsobí tyto odborníci, je velmi vhodné, aby výchovní poradci spolupracovali s pedagogicko-psychologickými poradnami, speciálně pedagogickými centry nebo v případech poruch chování také se středisky výchovné péče.

